

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica (2011)

Andrzej Żebrowski

Polskie służby specjalne w latach 1983–1996.

Wybrane aspekty

Wprowadzenie

Służby specjalne zawsze wzbudzają zainteresowanie różnych środowisk, czemu towarzyszą emocje i nie zawsze obiektywne dyskusje. Wynika to przede wszystkim z braku wiedzy na temat ich funkcjonowania, co jest zrozumiałe. Dostępna literatura, która porusza problemy związane z działalnością wywiadu i kontrwywiadu, przedstawia je w ujęciu historycznym. Ponadto bardzo często stanowią narzędzie prowadzonej aktualnie walki politycznej.

Poznanie służb w aspekcie kierunków działania i realizowanych przez nie zadań, struktur czy czynności operacyjno-rozpoznawczych w praktyce jest niezmiernie trudne z uwagi na swoistą hermetyczność, a przede wszystkim ochronę ich działalności przez przepisy prawa danego państwa. Przy ocenie służb specjalnych zawsze należy mieć na uwadze środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego, które bezpośrednio przekłada się na stan bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

W artykule zostały przedstawione struktury polskich służb specjalnych w latach 1983–1996, tj. cywilnego i wojskowego wywiadu i kontrwywiadu. Przedstawiona analiza zmian strukturalnych pozwoli czytelnikowi na zapoznanie się z ich usytuowaniem w strukturach władzy państwowej i podporządkowaniem, poznaniem jednostek organizacyjnych na poziomie centrali i w terenie, a także na ogólne poznanie zadań, jakie jednostki organizacyjne wywiadu i kontrwywiadu tak cywilnego, jak i wojskowego realizowały w latach 1983–1996.

Przyjęcie takiej cezurę czasowej ma związek m.in. z przyjęciem ustawy z dnia 14 lipca 1983 O urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów¹, co wiązało się z nadaniem podstaw prawnych rangi ustawowej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Z kolei rok 1996 to wyłączenie i podporządkowanie cywilnego wywiadu i kontrwywiadu Prezesowi Rady Ministrów w nowych warunkach ustrojowych. W tym przedziale czasowym dokonywały się również zmiany strukturalne w wojskowych służbach specjalnych.

¹ Dz. U. Nr 38, 1983, poz. 172.

Otoczenie wewnętrzne i zewnętrzne państwa

Lata 80. XX wieku to okres zintensyfikowanej walki informacyjnej prowadzonej przez dwa przeciwstawne ideologiczne bloki polityczno-wojskowe z dominującą pozycją Związku Radzieckiego i Stanów Zjednoczonych. Uczestniczyły w niej obok państw satelickich również państwa popierające te światowe mocarstwa. W tym okresie historycznym Sojusz Północnoatlantycki i Układ Warszawski były źródłem wielu napięć, co stanowiło rzeczywiste zagrożenie wybuchu konfliktu zbrojnego z użyciem broni masowego rażenia. Posiadaczami broni masowego rażenia, a także członkami klubu atomowego obok Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego były Francja, Wielka Brytania i Chiny. Podstawę ewentualnej konfrontacji zbrojnej stanowiły liczne doktryny strategiczne, które wytyczały cele i kierunki działania państw członkowskich wymienionych organizacji. Należy zaznaczyć, że niezależnie od prowadzonych rokowań w dziedzinie powszechnego rozbrojenia, prowadzona była polityka o charakterze konfrontacyjnym przez zaangażowane strony. Różnicowaniu i wewnętrznej dezintegracji towarzyszyły przedsięwzięcia z zakresu dywersji ideologicznej, restrykcje ekonomiczne, a także prace nad planem ewentualnego konfliktu zbrojnego z użyciem broni masowego rażenia łącznie².

Ówczesne stosunki międzynarodowe kształtowane były przez wymienionych beneficjentów, co miało poważny wpływ na sytuację wewnętrzną poszczególnych państw, w tym i Polski. W okresie zimnej wojny zantagonizowane strony prowadziły aktywne działania, mające na celu zdobycie informacji znajdujących się w ich operacyjnym zainteresowaniu. Trzeba jednak zaznaczyć, że państwa członkowskie Układu Warszawskiego były stosunkowo trudnym obszarem do prowadzenia penetracji wywiadowczej z udziałem agentury czy też prowadzenia tzw. szpiegostwa elektronicznego. Szczególnie trudnym obszarem do penetracji była część azjatycka Związku Radzieckiego.

Lata 1983–1990 to czas wewnętrznych przemian w Polsce, gdzie trwała walka w obronie istniejących stosunków społeczno-politycznych. Kryzys lat 80. XX wieku był złożony i wielopłaszczyznowy pod względem ideologicznym, politycznym, społecznym, jak i gospodarczym. Jako państwo Polska uważana była za najsłabsze ogniwo w systemie państw socjalistycznych. Do najważniejszych elementów tej słabości należały:³

- fiasko przeprowadzenia kolektywizacji rolnictwa – Polska, jako jedyne w bloku państw zależnych od ZSRR, zachowała w większości prywatną gospodarkę rolną,
- niezależna pozycja Kościoła, którego wpływy w społeczeństwie wzrosły w wyniku stosowanych wobec niego szykan i represji,
- oazy autonomii intelektualnej i kulturalnej w ograniczonym stopniu,
- słabość rodzimej tradycji komunistycznej.

W czasie tzw. zimnej wojny Polska znajdowała się w operacyjnym zainteresowaniu przede wszystkim służb wywiadowczych RFN i USA. Analogicznie jak inne państwa była obiektem ataków prowadzonych w ramach wojny psychologicznej przez zachodnie ośrodki propagandowo-dywersyjne i wywiadowcze wspierane

² A. Żebrowski, *Zagrożenia dla sił zbrojnych w latach 1981–1989*, [w:] *Polityka obronna Polski i jej Siły Zbrojne w latach 1981–1989*, A. Żebrowski (red.), Szczecin 2006, s. 3.

³ J.J. Wiatr, *Socjologia wielkiej przemiany*, Warszawa 1999, s. 27 i 28.

przez walkę informacyjną. Jak pokazała praktyka, radio okazało się masowym i najbardziej skutecznym środkiem oddziaływania propagandowego w skali światowej. Było podstawowym narzędziem wykorzystywanym w realizacji teorii wojny psychologicznej. Szybkość przepływu informacji zdecydowanie górowała nad przekazem telewizyjnym czy prasowym. Tym bardziej że w tamtym okresie cenzura była wszechobecna. To właśnie w eterze miała miejsce najbardziej swobodna konfrontacja idei i poglądów politycznych.

Jedną z istotnych cech działalności dywersyjno-wywiadowczej było (i jest) zacieśnianie współpracy wywiadu z instytucjami naukowymi, wyższymi uczelniami i różnymi placówkami, w których obszarze zainteresowania znajdowała się Polska oraz ich coraz szerszy udział w procesie zbierania i opracowywania informacji wywiadowczych. Można zatem mówić o totalnym charakterze działań RFN, i to w dwojakim sensie. Odnosiło się to bowiem nie tylko do zainteresowań, obejmujących niemal wszystkie dziedziny naszego ówczesnego życia państwowego, ale również do olbrzymiej gamy wykorzystywanych źródeł informacji oraz form i środków działania służb specjalnych państw obcych⁴.

W tych złożonych warunkach społeczno-politycznych i gospodarczych Polska znalazła się w obszarze szczególnego zainteresowania operacyjnego służb specjalnych, zarówno państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego, jak i Układu Warszawskiego. W odniesieniu do sytuacji wewnętrznej w Polsce po 1981 roku przeciwnik interesował się w szczególności problemami dotyczącymi opozycji i relacjami Państwo – Kościół. Zajmowano się zbieraniem informacji na takie tematy, jak: możliwości eksportowe i płatnicze, zmiany w organizacji handlu i przemysłu, zarobki, braki w zaopatrzeniu, budownictwo mieszkaniowe, możliwości produkcyjne PGR i chłopskich gospodarstw indywidualnych, implikacje wyboru Jana Pawła II na stosunki Państwo – Kościół, sytuacja ludności autochtonicznej.

Państwa bez względu na panujący system stosunków społeczno-politycznych rozbudowują swoje organy administracji państwowej właściwe w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, należą do nich m.in. służby wywiadu i kontrwywiadu. Rząd i wywiad (kontrwywiad – przyp. autora) są tylko organizacyjnym ramieniem tej samej klasy i mają na celu obronę jej interesów⁵.

Służby wywiadu i kontrwywiadu funkcjonujące w okresie bipolarnego podziału świata, wykonywały zadania, które pozwalały głównym aktorom ówczesnej sceny politycznej na realizowanie ekspansjonistycznej polityki, która przekładała się na stosunki międzynarodowe i wewnętrzne poszczególnych państw. Takie działania są wciąż obowiązującą praktyką.

Stany Zjednoczone i Związek Radziecki, jako przywódcy dwu obcych sobie ideologicznie bloków, kreowały oblicze służb specjalnych własnych, jak również państw satelickich. Prowadzona wówczas walka na tajnym froncie była wyrazem przeciwstawnych interesów ówczesnych mocarstw. Miały one poważny wpływ na kształtowanie się służb specjalnych, które po zakończeniu tzw. zimnej wojny,

⁴ F. Bielak, *Służby wywiadowcze Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 1985, s. 198–199.

⁵ L. Pastusiak, *Szkice o polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Warszawa 1968, s. 190.

z uwagi na brak dotychczasowego przeciwnika poddane zostały zarówno jakościowej, jak i ilościowej przebudowie. Pojawienie się nowych zagrożeń, uaktywnienie się już istniejących wymusiły na służbach specjalnych praktycznie każdego państwa dokonanie przewartościowań dotyczących kierunków pracy operacyjnej, wykonywanych zadań, struktur, posiadanych uprawnień czy podstaw prawnych.

Walka informacyjna

Walka informacyjna z uwagi na swoją atrakcyjność i skuteczność była i jest powszechną praktyką stosowaną zarówno przez podmioty państwowe, jak i pozapaństwowe. Walka informacyjna to kooperacja negatywna wzajemna, przynajmniej dwupodmiotowa, realizowana w sferach zdobywania informacji, zakłócania informacyjnego i obrony informacyjnej, gdzie każdemu działaniu jednej strony przyporządkowane jest działanie antagonistyczne strony drugiej⁶. Ta negatywna kooperacja utożsamiana jest z walką.

Walka to wszelkie działania przynajmniej dwupodmiotowe [...], gdzie jeden przynajmniej z podmiotów przeszkadza drugiemu. W szczególnym, najzwyczajniejszym i najciekawszym przypadku oba podmioty nie tylko dążą obiektywnie do celów niezgodnych, lecz nadto wiedzą o tym i liczą się w budowaniu swoich planów też z działaniami strony przeciwnej. Dlatego też przypadek wzajemnego obiektywnego i świadomego zarazem przeszkadzania uważany jest za najciekawszy, iż wtedy obie strony zmuszają się wzajemnie w sposób osobliwie intensywny do pokonywania trudności, a więc pośrednio – do usprawniania techniki działań. Tego typu walka występuje w sporach politycznych, konkurencji handlowej i przemysłowej oraz w grze szachowej⁷.

Elementami wykonawczymi walki informacyjnej są operacje informacyjne dotyczące działań wspierających wyselekcjonowane cele polityczne i wojskowe, podejmowane z zamiarem wpłynięcia na decydentów i polegające na oddziaływaniu na procesy informacyjne atakowanej strony, procesy oparte na informacji oraz systemy dowodzenia, łączności i rozpoznania, przy równoczesnym zapewnieniu odpowiedniej ochrony własnemu systemowi informacyjnemu⁸.

Uczestnicy konfliktu – państwa członkowskie Sojuszu Północnoatlantyckiego i Układu Warszawskiego – przy aktywnym zaangażowaniu cywilnych i wojskowych służb specjalnych prowadzili zarówno informacyjne działania ofensywne, jak i defensywne.

Walka informacyjna pełni rolę walki wspierającej w sferze ideologicznej, politycznej, ekonomicznej, kulturowej, sportowej, naukowej, technicznej czy militarnej.

Jeżeli przedmiot negatywnej kooperacji usytuowany jest w sferze politycznej, to działania tego typu określa się walką polityczną o strefę wpływów politycznych. Natomiast w przypadku sfery sportowej czy ideologicznej stykamy się z walką sportową lub walką ideologiczną. Przykładowo, kiedy dany przedmiot związany jest z funkcjonowaniem sfery ekonomicznej, wówczas mówi się o takim działaniu jako o walce ekonomicznej, gdzie chodzi o strefę wpływu. Może to przybierać postać

⁶ L. Ciborowski, *Walka informacyjna*, Toruń 1996, s. 187.

⁷ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław 1982, s. 221.

⁸ P. Gawliczek, J. Pawłowski, *Zagrożenia asymetryczne*, Warszawa 2003, s. 41.

walki o rynki zbytu, gdzie narzędziami są konkretne surowce (np. ropa naftowa, gaz ziemny) lub produkty. Sposobami prowadzenia tej walki są działania prowadzące do uzyskania konkurencyjnej atrakcyjności pod względem jakościowym czy siły nabywczej składanych ofert.

W czasie istnienia bipolarnego podziału świata w styczniu 1950 roku z inicjatywy Stanów Zjednoczonych powstała nieformalna organizacja międzynarodowa COCOM, z siedzibą w Paryżu, której podstawowym celem było zapobieganie eksportowi do państw socjalistycznych najnowszych technologii i produktów. W skład tej organizacji obok USA weszły państwa członkowskie Sojuszu Północnoatlantyckiego (z wyjątkiem Islandii), a także Japonia i Australia. Chodziło o tzw. technologie podwójnego zastosowania, które obok zastosowań cywilnych mogły być wykorzystywane dla wzmocnienia potencjału gospodarczo-militarnego przez państwa bloku wschodniego. COCOM stworzył listy towarów zakazanych, które obejmowały technologie i produkty mogące być wykorzystane w przemyśle jądrowym, zbrojeniowym i cywilnym. Listy te były modyfikowane, a technologie i towary zostały objęte systemem kontroli, na który składała się m.in. certyfikacja importu i weryfikacja dostaw. W marcu 1994 roku COCOM zakończył swoją działalność, ponieważ dalsze jego funkcjonowanie z punktu widzenia państw członkowskich stanowiło przeszkodę w dostarczaniu nowoczesnych technologii do przechodzącej transformację polityczną i gospodarczą państw Europy Środkowej i Wschodniej.

Konkretyzowanie walki informacyjnej ma ścisły związek z zawężaniem jej przestrzeni z uwagi na wskazywanie celów częściowych, stosowanych narzędzi walki i sposobu ich wykorzystywania w konkretnym działaniu. Wszystko bowiem zależy od potrzeb wynikających z realizacji jakiegoś działania celowego, co oznacza, że są one nierozzerwalnie połączone z każdym działaniem celowym realizowanym w warunkach trwania kooperacji negatywnej wzajemnej, a z uwagi na istotę tej kooperacji także przedmiotem tej walki. Ich niezakłócone funkcjonowanie względnie zniszczenie, uszkodzenie lub jakieś inne zdeorganizowanie przyczyniać się będzie w sposób pośredni, ale bardzo istotny, do osiągnięcia celów głównych w konkretnym działaniu⁹.

Tym samym na wojnę informacyjną składają się takie działania, których celem jest ochrona, wykorzystanie, uszkodzenie, zniszczenie informacji lub zasobów informacji albo też zaprzeczenie informacjom po to, aby osiągnąć znaczne korzyści, jakiś cel lub zwycięstwo nad przeciwnikiem¹⁰. Działaniom tego typu towarzyszy zintensyfikowana walka informacyjna, której celem jest rozpoznanie zamierzeń, planów i możliwości przeciwnika, co pozwala na realizację partykularnych interesów w środowisku międzynarodowym.

Pamiętać należy o tym, że jedną z odwiecznych, niezmiennych zasad prowadzenia tak wojny, jak i polityki w czasie pokoju (czy w stanie kryzysu), jest dążenie do zdobywania wiadomości o przeciwniku i do zapewnienia bezpieczeństwa własnych działań¹¹.

⁹ L. Ciborowski, *Walka...*, s. 68.

¹⁰ D.E. Denning, *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2002, s. 11.

¹¹ K. Czechowicz, *Służba wywiadowcza*, t. IV–VI, Londyn 1955, s. 59.

Możliwe są następujące formy ataku informacyjnego:

- zrywanie procedur wymiany informacji,
- manipulowanie informacją (dezinformacja, zatajenie, zniekształcenie),
- nieautoryzowane korzystanie z zasobów informacyjnych oraz kopiowanie i niszczenie zgromadzonych danych,
- masowe niszczenie oprogramowania systemowego.

Stosowanie takich form ataku informacyjnego może prowadzić do skutecznego blokowania infrastruktury krytycznej państwa, a także działania sił zbrojnych, służb o charakterze policyjnym czy służb specjalnych.

Przykładem prowadzenia wojny informacyjnej jest cenzura rządowa, która prowadzi zarówno ofensywne, jak i defensywne operacje informacyjne, niekiedy wspierane przez służby specjalne. W ramach działań ofensywnych odmawia ona pewnej części społeczeństwa własnego, a także przeciwnika dostępu do niektórych informacji. Niekiedy odmawia producentom informacji dostępu do mediów, a ich wypowiedzi najczęściej podlegają ograniczaniu. Z kolei poprzez działania defensywne cenzura ma chronić społeczeństwo przed informacjami, które miałyby negatywny wpływ na jego postawę lub też na jego rządzenie. Cenzura blokuje przesłania psychologiczne przeciwnika i stara się ograniczyć jego dotarcie do społeczeństwa.

Generalnym celem każdej walki informacyjnej jest dążenie do stworzenia przeciwnikowi fałszywego obrazu rzeczywistości po drugiej stronie toczących się zmagani i przez to ukierunkowanie jego wysiłków na planowanie i prowadzenie działań w stosunku do nieistniejących lub nieistotnych odniesień. Innymi słowy, jest to niezmiernie złożony proces kierowania działaniami przeciwnika przez podmiot mu przeciwny i w nieznanym mu sposób¹².

Cywilne służby specjalne

Totalny charakter służb specjalnych (ze szczególnym wskazaniem na wywiad cywilny i wojskowy) tego okresu oznaczał, że obok zdobywania informacji prowadzona była działalność wywrotowa, dywersja polityczna i ekonomiczna, spiski, morderstwa, szantaż i prowokacje. Działaniom tym towarzyszyły aktywne działania mieszczące się w zakresie wojny psychologicznej, wojny ekonomicznej, wojny w obszarze nauki i technologii.

W czasie istnienia dwubiegunowego podziału świata do podstawowych zadań służb wywiadowczych Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego należało zdobywanie informacji dotyczących produkcji broni masowego rażenia i środków do jej przenoszenia, planów dyslokacji, celów ataku, reżimów gotowości bojowej, momentu odpalenia. Monitorowaniem tej złożonej, a jednocześnie istotnej problematyki zajmowały się wyspecjalizowane komórki organizacyjne służb wywiadowczych państw posiadających broń masowego rażenia. W tych działaniach dominowały wywiady Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego.

Warto mieć na uwadze to, że do zadań służb wywiadu i kontrwywiadu należy zdobywanie, gromadzenie, przechowywanie, kodowanie i dekodowanie, analiza, ocena i dystrybucja informacji o przeciwniku dla uprawnionych podmiotów

¹² L. Ciborowski, *Walka...*, s. 78.

politycznych i wojskowych. Obejmują one szerokie spektrum jego działalności, która ma ścisły związek praktycznie ze wszystkimi obszarami wiedzy i znajdują się w sferze zainteresowania atakującego.

Środowisko międzynarodowe i o decyzje ówczesnych mocarstw miały wpływ na podstawy prawne, zadania, struktury organizacyjne, zakres posiadanych uprawnień w aspekcie wykonywanych czynności operacyjno-rozpoznawczych służb specjalnych każdego państwa, w tym i służb polskich. Przemiany, jakie zachodziły w poszczególnych państwach, przekładały się na reorganizację służb wywiadu i kontrwywiadu. Działaniom tego typu towarzyszyły zarówno doświadczenia, jak i przewartościowania, które pozwoliły na poszukiwanie swojego miejsca w zmieniającym się systemie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa. Procesom tym poddane zostały również polskie służby wywiadu i kontrwywiadu, które w złożonych wewnętrznych warunkach wykonywały swoje zadania. Warto mieć na uwadze i to, że służby te, jak każda organizacja czy jednostka, popełniają błędy. Bowiem nie myli się tylko ten, który nic nie robi. Odnosi się to praktycznie do wszystkich służb specjalnych w każdym państwie.

W 1954 roku na podstawie dekretu Rady Państwa o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa rozwiązano Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego¹³, a w jego miejsce utworzono dwa niezależne organy:

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, któremu zostały podporządkowane Milicja Obywatelska, więziennictwo i wojska: Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojska Ochrony Pogranicza¹⁴,
- Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, któremu zostały podporządkowane cywilne służby specjalne (wywiad i kontrwywiad w 1956 roku zostały włączone do Służby Bezpieczeństwa)¹⁵.

Ustawą z 13 listopada 1956 O zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego został rozwiązany Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, w następstwie czego cywilne służby specjalne zostały włączone w struktury Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹⁶. W latach 80. ubiegłego wieku dla ówczesnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych istotne były dwa wydarzenia: wyznaczenie 21 lipca 1981 na stanowisko ministra tego resortu gen. Czesława Kiszczaka oraz wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981. Przeprowadzone w ich wyniku zmiany organizacyjne miały na celu stworzenie silnej i sprawnej organizacji, która zdolna byłaby do wykonywania nowych zadań. Minister Spraw Wewnętrznych otrzymał szerokie uprawnienia związane

¹³ Dz. U. 1954, Nr 54, poz. 269.

¹⁴ Uchwała Rady Ministrów nr 228 z 19 marca 1955 roku w sprawie tymczasowego statutu organizacyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

¹⁵ Na podstawie dekretu Rady Państwa z 7 grudnia 1954 roku o naczelných organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego (Dz. U. 1954, nr 54, poz. 269) Rada Ministrów 7 grudnia 1954 przyjęła uchwałę nr 830 o zakresie działania i organizacji Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego.

¹⁶ Dz. U. 1956, nr 54, poz. 241.

z restrukturyzacją powierzonego resortu, o ile tylko służyć to miało jego umacnianiu i operatywności¹⁷.

Ówczesny minister Spraw Wewnętrznych gen. Czesław Kiszczak przeprowadził na poziomie centralnym reorganizację resortu, która polegała na utworzeniu pionów funkcjonalnych, kierując się zbliżonymi obszarami działania poszczególnych jednostek organizacyjnych. Istniejące departamenty, biura i jednostki wojskowe zostały podzielone na służby (piony funkcjonalne), ponadto została uregulowana kwestia związana z kierowaniem resortem i jego jednostkami organizacyjnymi.

Należy podkreślić, że do 1983 roku działalność Służby Bezpieczeństwa (SB) była uregulowana przepisami o Milicji Obywatelskiej, funkcjonariusze pełniący służbę w SB byli formalnie funkcjonariuszami Milicji Obywatelskiej.

Podstawę prawną działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 80. XX wieku stanowiła ustawa z dnia 14 lipca 1983 o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów. Zgodnie z postanowieniami ustawy, minister spraw wewnętrznych był naczelnym organem administracji państwowej w dziedzinie ochrony bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego, a także ochrony przed bezprawnymi zamachami na życie i zdrowie ludzkie oraz dorobek materialny i kulturalny społeczeństwa¹⁸. Ponadto zgodnie z § 2 pkt 8 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 18 sierpnia 1983 w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych, minister doskonalił wewnętrzne struktury organizacyjne resortu¹⁹.

- Struktura Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w tym okresie była następująca:
- Służba Wywiadu i Kontrwywiadu, na czele szef w randze podsekretarza stanu (skład: Departamenty I i II, Biuro Paszportów, Biuro „A”, RKW – radiokontrwywiad),
- Służba Bezpieczeństwa, na czele szef w randze podsekretarza stanu (skład: Departamenty: III, IV, V, VI, Biuro Śledcze),
- Służba Zabezpieczenia Operacyjnego, na czele szef w randze dyrektora generalnego (Departament Techniki, Departament PESEL, Biura „B”, „C”, „W”, Zarząd Łączności),
- Służba Polityczno-Wychowawcza,
- Służba Kadr i Doskonalenia Zawodowego,
- Służba Zabezpieczenia Materiałowego,
- Szefostwo Wojsk MSW (m.in. Zarząd Zwiadu WOP, Zarząd Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW),
- Komenda Główna MO.

Wymienione jednostki organizacyjne posiadały swoje odpowiedniki w jednostkach terenowych na poziomie województwa, i tak:

- Departament I realizował zadania o charakterze wywiadowczym, w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych (WUSW), jego przedstawicielem był Inspektor I WUSW,
- Departament II realizował zadania o charakterze kontrwywiadowczym, w WUSW Wydziały II,

¹⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997, s. 250.

¹⁸ Tamże, art. 1, ust. 1.

¹⁹ Dz. U. 1983, nr 48, poz. 216.

- Departament III rozpoznanie opozycji, w WUSW Wydziały III,
- Departament IV rozpoznanie Kościoła i związków wyznaniowych, w WUSW Wydziały IV,
- Departament V ochrona gospodarki, w WUSW Wydziały V,
- Departament VI ochrona rolnictwa, w WUSW Wydziały VI,
- Departament Techniki, w WUSW Wydziały „T”,
- Departament PESEL (PESEL – Państwowy Elektroniczny System Ewidencji Ludności, CBD – Centralne Biuro Danych, TBD – Terenowa Baza Danych),
- Biuro Paszportów, w WUSW Wydziały Paszportów,
- Biuro Śledcze, w WUSW Wydziały Śledcze,
- Biuro „A” system łączności tajnej, szyfry itp., w WUSW Sekcje „A”,
- Biuro „B” inwigilacja, w WUSW Wydziały „B”,
- Biuro „C” ewidencja operacyjna i archiwum, w WUSW Wydziały „C”,
- Biuro „W” perlustracja korespondencji, w WUSW Wydziały „W” (realizowały także zadania dla wojskowych służb specjalnych),
- Zarząd Łączności,
- Zarząd Zwiadu WOP,
- Zarząd Wojskowej Służby Wewnętrznej Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW,
- Radiokontrwywiad.

Należy podkreślić, że utworzenie Departamentu VI w 1984 roku zakończyło pierwszy etap zmian strukturalnych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych.

Kolejne zmiany strukturalne miały ścisły związek z postępującymi przemianami oraz ustaleniami przyjętymi w trakcie obrad tzw. Okrągłego Stołu.

Struktura jednostek organizacyjnych Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wg stanu z października 1989 roku przedstawiała się w sposób następujący:

- Departament Ochrony Konstytucji i Porządku Państwa,
- Departament Ochrony Gospodarki,
- Departament Studiów i Analiz,
- Biuro Śledcze,
- Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy.

Obok w/w jednostek organizacyjnych w strukturze MSW pozostały nadal: Departament I, Departament II, Departament Techniki, Biuro Ochrony Rządu, Biura „A”, „B”, „C”, „T”, Zarząd Wojskowej Służby Wewnętrznej Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW, Nadwiślańskie Jednostki Wojskowe MSW, a także jednostki zabezpieczenia materiałowego.

Kolejne zmiany strukturalne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zostały zakończone z dniem 15 lutego 1990, w następstwie czego powstały następujące jednostki organizacyjne:

- Polityczny Komitet Doradcy Ministra Spraw Wewnętrznych,
- I zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych,
- Zespół Doradców,
- Podsekretarz Stanu,
- Gabinet Ministra,
- Departament Finansów,

- Nieetatowy Zespół ds. Reformy Systemu Bezpieczeństwa Państwa,
- Departament Społeczno-Administracyjny,
- Służba Wywiadu i Kontrwywiadu (Departament I i Departament II, Biuro Szyfrów, Wojska Ochrony Pogranicza),
- Służba Bezpieczeństwa (Departament Ochrony Konstytucji i Porządku Państwa, Departament Ochrony Gospodarki, Departament Studiów i Analiz, Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy, Biuro Śledcze, Biuro Ochrony Rządu, Zarząd Wojskowej Służby Wewnętrznej Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW, Nadwiślańskie Jednostki Wojskowe MSW),
- Służba Zabezpieczenia Operacyjnego (Departament Techniki, Departament PESEL, Biura „B”, „C”, Zarząd Łączności, Rada Naukowo-Techniczna),
- Służba Milicji Obywatelskiej,
- Służba Kadr i Szkolenia Wychowawczego,
- Służba Zabezpieczenia Materiałowego.

Koniec 1989 roku to początek przemian systemowych w Polsce, które *de facto* dotyczyły wszystkich sfer działalności państwa. Jedną z nich dotyczyła bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa, co bezpośrednio przełożyło się na przeprowadzenie kompleksowych zmian w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Ministerstwie Obrony Narodowej. W początkowym okresie zreformowane zostały cywilne i wojskowe służby specjalne.

6 kwietnia 1990 Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w pakiecie tzw. ustaw policyjnych, na podstawie odrębnej ustawy O Urzędzie Ochrony Państwa²⁰, powołał centralny organ administracji państwowej właściwy w sprawach ochrony bezpieczeństwa państwa i ochrony jego porządku konstytucyjnego i usytuował go w strukturze Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Urzędem Ochrony Państwa (UOP) kierował Szef UOP, który bezpośrednio podlegał ministrowi Spraw Wewnętrznych. Wykonywał szerokie spektrum zadań o charakterze wywiadowczym i kontrwywiadowczym. Pozbawiony został wykonywania zadań wchodzących w zakres działania policji politycznej.

Zmieniające się otoczenie wewnętrzne i zewnętrzne Polski, to także pojawienie się nowych szans, a przede wszystkim zagrożeń, których w nowych warunkach państwo nie było w stanie zwalczać. Oznaczało to konieczność dostosowania organów właściwych w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego do realizacji zadań jakościowo nowych warunkach.

Ustawodawca wychodząc naprzeciw potrzebom związanym z bezpieczeństwem państwa i ochroną porządku konstytucyjnego rozszerzył zakres działania UOP, a także uprawnienia w sferze stosowania czynności operacyjno-rozpoznawczych. Zmiany zostały wprowadzone ustawą z dnia 21 lipca 1995 o zmianie ustaw o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych, o Policji, o Urzędzie Ochrony Państwa, o Straży Granicznej oraz niektórych innych ustaw²¹ – przepisy obowiązywały od 1 października 1995. W ramach reformy funkcjonowania gospodarki i administracji publicznej z dniem 1 października 1996, Urząd Ochrony Państwa został wyłączony ze struktur Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i podporządkowany bezpośrednio

²⁰ Dz. U. 1990, nr 30, poz. 180.

²¹ Dz. U. 1995, nr 104, poz. 515.

Prezesowi Rady Ministrów²². Zmiana ta spowodowała, że Prezes Rady Ministrów z tytułu sprawowanego nadzoru nad działalnością Urzędu oraz delegacji ustawowej w drodze rozporządzenia nadał Urzędowi Ochrony Państwa statut, który określał jego struktury organizacyjne²³.

Prezes Rady Ministrów na podstawie przysługującego mu ustawowo prawa, rozporządzeniem z grudnia 1996 roku nadał statut Urzędowi Ochrony Państwa²⁴.

W tym okresie w skład Urzędu Ochrony Państwa wchodziły następujące jednostki organizacyjne:

- Gabinet Szefa,
- Zarząd Wywiadu,
- Zarząd Kontrwywiadu,
- Zarząd Ochrony Ekonomicznych Interesów Państwa,
- Zarząd Śledczy,
- Biuro Analiz i Informacji,
- Biuro Bezpieczeństwa Łączności i Informatyki,
- Biuro Techniki,
- Biuro Obserwacji,
- Biuro Ewidencji i Archiwum,
- Biuro Prawne,
- Biuro Finansów,
- Biuro Kadr i szkolenia,
- Biuro Administracyjno-Gospodarcze,
- Inspektorat Nadzoru, Kontroli i Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

W skład UOP wchodziły także jednostki terenowe – 14 Delegatur UOP oraz wydziały zamiejscowe i ośrodki szkolenia tworzone na podstawie odrębnych przepisów.

Zmiany strukturalne w następnych latach miały dostosować i usprawnić działalność Urzędu stosownie do zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, co przekładało się bezpośrednio na poziom bezpieczeństwa państwa.

Działalności UOP towarzyszyły zarówno zmiany związane z wykonywanymi zadaniami, jak również zmiany strukturalne i personalne. Miały one miejsce w 1998 i 1999 roku, a w 2002 roku przeprowadzono reformę, w następstwie której wyodrębnione zostały dwie służby specjalne: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW) wykonująca zadania o charakterze kontrwywiadowczym i Agencja Wywiadu (AW) wykonująca zadania o charakterze wywiadowczym.

Wojskowe służby specjalne

W 1983 roku w siłach zbrojnych zadania o charakterze wywiadowczym były realizowane przez Zarząd II Sztabu Generalnego WP, a o charakterze kontrwywiadowczym przez Wojskową Służbę Wewnętrzną.

²² Dz. U. 1996, nr 106, poz. 496.

²³ Art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. *o Urzędzie Ochrony Państwa* (Dz. U. 1990, nr 30, poz. 180 z późn. zm.).

²⁴ § 3 ust. 1 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 6 grudnia 1996 roku w sprawie nadania statutu Urzędowi Ochrony Państwa (Dz. U. 1996, nr 145, poz. 675).

Kontrwywiad wojskowy

Zadania kontrwywiadowcze w resorcie Obrony Narodowej wykonywała Wojskowa Służba Wewnętrzna (WSW), która została utworzona na podstawie rozkazu Ministra Obrony Narodowej nr 01/MON z 10 stycznia 1957. Pełniła ona także rolę Policji Wojskowej (porządkowo-dochodzeniowe). Wojskowa Służba Wewnętrzna funkcjonowała w latach 1957–1990, gdzie obok zadań podstawowych „miała również obowiązek utrzymywania w garnizonach ładu i porządku, konwojowania aresztowanych żołnierzy, poszukiwania dezertersów i prowadzenia dochodzeń w stosunku do żołnierzy, którzy weszli w kolizję z prawem”²⁵. Podstawowym zadaniem tej służby było jednak zwalczanie szpiegostwa, sabotażu i dywersji w siłach zbrojnych, a także w instytucjach i jednostkach podporządkowanych Ministrowi Obrony Narodowej. Szef WSW podlegał bezpośrednio Ministrowi Obrony Narodowej, a instytucja centralna, którą kierował, otrzymała nazwę Szefostwa WSW.

Struktura organizacyjna Wojskowej Służby Wewnętrznej pod koniec 1990 roku była następująca:²⁶

- Szefostwo WSW: Zarząd I (kontrwywiadowcza ochrona instytucji centralnych MON), Zarząd II (dochodzeniowo-porządkowy, w Zarządach Okręgów Wojskowych Oddziały II, w Oddziałach terenowych Wydziały II, Delegatury WSW), Zarząd III (kontrwywiadowczy, w Zarządach Okręgów Wojskowych i Rodzajów Sił Zbrojnych Oddziały III, w oddziałach terenowych Wydziały III), Zarząd IV (obserwacja i technika operacyjna, w Zarządach Okręgów Wojskowych i Rodzajów Sił Zbrojnych Oddziały IV), Zarząd V (administracja, szkolenie, w oddziałach terenowych Wydziały V), Oddział Kadr, Oddział Finansów, Oddział Zabezpieczenia;
- terenowymi jednostkami tej służby na szczeblu Okręgów Wojskowych (OW) były Zarządy WSW Warszawskiego, Śląskiego i Pomorskiego OW; Rodzajów Sił Zbrojnych były Zarządy WSW Marynarki Wojennej i Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej oraz Oddział WSW Warszawa. Zarządom były podporządkowane Oddziały i Wydziały WSW, których zadaniem była kontrwywiadowcza ochrona korpusów, dywizji, pułków, samodzielnych batalionów (kompanii) i innych obiektów o specjalnym przeznaczeniu.

Wywiad wojskowy

Zadania wywiadowcze w resorcie Obrony Narodowej wykonywał Zarząd II Sztabu Generalnego WP²⁷ (Zarząd II Sz. Gen. WP), który z dniem 15 listopada 1951 został utworzony na bazie ówczesnego Oddziału II Sztabu Generalnego WP²⁸. W Zarządzie II Sz. Gen. WP obowiązywał podział na operacyjne jednostki organi-

²⁵ Z. Kamiński, *Tropiciele. Wspomnienia oficera kontrwywiadu wojskowego*, Warszawa [b.r.wyd.], s. 18.

²⁶ A. Żebrowski, *Ewolucja cywilnych i wojskowych służb specjalnych*, [w:] *Druga wojna światowa w 60 lat po zakończeniu i jej konsekwencje*, W. Wróblewski (red.), Krosno 2006, s. 341.

²⁷ Rozkaz Organizacyjny Ministra Obrony Narodowej nr 0088/MON z dnia 15 listopada 1951 r.

²⁸ Oddział II Sztabu Generalnego WP utworzony został 18 lipca 1945 r. na podstawie Rozkazu Organizacyjnego nr 00177 Naczelnego Dowódcy WP o organizacji Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

zacyjne (oddziały i wydziały) wykonujące zadania z podziałem na obszary geograficzne (państwa), analityczno-studyjne i zabezpieczające. Na korzyść wymienionego Zarządu zadania wchodzące w zakres rozpoznania radioelektronicznego realizowały m.in.: 1 Pułk Rozpoznania Radioelektronicznego w Grójcu, 2 Pułk Rozpoznania Radioelektronicznego w Przasnyszu, 6 Pułk Rozpoznania Radioelektronicznego w Jelitkowie. Zarząd II Sztabu Generalnego WP w tym kształcie funkcjonował do 1990 roku, kiedy zgodnie z decyzjami politycznymi został poddany reorganizacji zarówno, w obszarze wykonywanych zadań, jak i struktur organizacyjnych (personalnych).

W procesie przemian ustrojowych w Polsce zapoczątkowanych w 1989 roku, obok reorganizacji cywilnych służb specjalnych zostały również zreformowane wojskowe służby specjalne – działająca od 1957 roku Wojskowa Służba Wewnętrzna i działający od 1952 roku Zarząd II Sztabu Generalnego WP. Pierwszy etap reorganizacji wymienionych służb wiązał się z utworzeniem w dniu 27 lipca 1990 roku na bazie jednostek organizacyjnych kontrwywiadu WSW i Zarządu II Sz. Gen. WP – Zarządu II Wywiadu i Kontrwywiadu Sz. Gen. WP, który usytuowany został w strukturach Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

W analizowanym okresie przeprowadzona została kolejna reorganizacja, gdzie na bazie wymienionego Zarządu II Wywiadu i Kontrwywiadu Sz. Gen. WP 22 lipca 1991 utworzone zostały Wojskowe Służby Informacyjne (WSI).

W latach 1991–1996 w skład Wojskowych Służb Informacyjnych wchodziły następujące jednostki organizacyjne:

- Zarząd Wywiadu,
- Zarząd Kontrwywiadu,
- Biuro Studiów i Analiz,
- Biuro Ataszatów Wojskowych,
- Biuro Zabezpieczenia Technicznego,
- Oddział Bezpieczeństwa Wewnętrznego,
- Oddział Kadry,
- Oddział Finansów,
- Oddział Zabezpieczenia,
- Ośrodek Szkolenia WSI,
- Oddziały, Wydziały terenowe WSI.

Kolejne zmiany dotyczące wykonywanych zadań i struktur nastąpiły w związku z przyjęciem przez Sejm RP ustawy z dnia 9 lipca 2003 O Wojskowych Służbach Informacyjnych²⁹. W 2006 roku Wojskowe Służby Informacyjne zostały rozwiązane, w następstwie czego utworzono Służbę Kontrwywiadu Wojskowego (SKW) i Służbę Wywiadu Wojskowego (SWW).

Podsumowanie

Każde państwo powołuje instytucje, których podstawowym zadaniem jest zabezpieczenie potrzeb informacyjnych niezbędnych do prowadzenia polityki w sferze wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa. Takimi instytucjami są służby specjalne wykonujące zadania zarówno o charakterze wywiadowczym, jak i kontrwywiadowczym. W Polsce w latach 1983–1990 był to cywilny

²⁹ Dz. U. 2003, nr 139, poz. 1326.

i wojskowy wywiad i kontrwywiad. Cywilne służby specjalne – Departament I (wywiad cywilny) i Departament II (kontrwywiad cywilny) – znajdowały się w strukturze Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Natomiast wojskowe służby specjalne – Zarząd II Sztabu Generalnego WP (wywiad wojskowy) i Wojskowa Służba Wewnętrzna (kontrwywiad wojskowy) pozostawały w gestii Ministerstwa Obrony Narodowej. Wymienione służby realizowały swoje zadania w złożonej sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej, która miała istotny wpływ na wykonywane zadania, posiadane uprawnienia w zakresie realizowanych czynności operacyjno-rozpoznawczych i struktury organizacyjne.

Przemiany systemowe zapoczątkowane obradami Okrągłego Stołu w 1989 roku przełożyły się na wszystkie sfery działalności państwa. Dotknęły one istotnego obszaru, jakim jest bezpieczeństwo i obronność państwa. W następstwie przygotowanych i wdrażanych poszczególnych etapów reformy z początkiem 1990 roku na bazie m.in. Departamentu I i Departamentu II ówczesnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych utworzony został Urząd Ochrony Państwa. UOP był instytucją państwową wykonującą zadania o charakterze wywiadowczym i kontrwywiadowczym, związane z bezpieczeństwem ekonomicznym państwa i bezpieczeństwem teleinformatycznym. W następstwie reformy administracji centralnej państwa z dniem 1 października 1996 UOP został wyłączony ze struktur Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i bezpośrednio został podporządkowany Prezesowi Rady Ministrów. Kolejne zmiany trwały do 2003 roku, kiedy na bazie rozwiązanego UOP powstały dwie cywilne służby, tj. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW) wykonująca zadania o charakterze kontrwywiadowczym i Agencja Wywiadu (AW) wykonująca zadania o charakterze wywiadowczym.

W przypadku wojskowych służb specjalnych zmiany związane były m.in. z rozwiązaniem Wojskowej Służby Wewnętrznej. Na bazie jednostek organizacyjnych kontrwywiadu WSW i Zarządu II Sz. Gen. WP z dniem 27 lipca 1990 utworzony został Zarząd II Wywiadu i Kontrwywiadu Sz. Gen. WP, który usytuowany został w strukturach Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Kolejne zmiany wiązały się z powołaniem w dniu 22 lipca 1991 Wojskowych Służb Informacyjnych, które realizowały swoje ustawowe zadania do 2006 roku, kiedy to zgodnie z decyzjami politycznymi zostały rozwiązane. Ich miejsce zajęły dwie odrębne służby: Służba Kontrwywiadu Wojskowego (SKW) i Służba Wywiadu Wojskowego (SWW).

Przedstawione zmiany strukturalne, które miały miejsce w latach 1983–1996, pokazują ewolucję cywilnego i wojskowego wywiadu i kontrwywiadu pod wpływem zmian zachodzących w otoczeniu zewnętrznym i wewnętrznym państwa.

Bibliografia

Akty prawne z lat: 1951, 1954, 1955, 1956, 1983, 1990, 1995, 1996, 2003

Bielak F., *Służby wywiadowcze Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 1985

Ciborowski L., *Walka informacyjna*, Toruń 1996

Czechowicz K., *Służba wywiadowcza*, Londyn 1955, t. IV–VI

Denning D.E., *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2002

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997

Gawliczek P., Pawłowski J., *Zagrożenia asymetryczne*, Warszawa 2003

Wiatr J.J., *Socjologia wielkiej przemiany*, Warszawa 1999

Żebrowski A., *Ewolucja cywilnych i wojskowych służb specjalnych*, [w:] Wróblewski W., *Druga wojna światowa w 60 lat po zakończeniu i jej konsekwencje*, Krosno 2006

Żebrowski A., *Zagrożenia dla sił zbrojnych w latach 1981–1989*, [w:] Żebrowski A. (red.), *Polityka obronna Polski i jej Siły Zbrojne w latach 1981–1989*, Szczecin 2006

Polish special services in the years 1983–1996. Selected aspects

Abstract

Special services are an area of interest in different environments whose evaluation is not always objective. Obtaining knowledge of policies behind the tasks implemented by these services as well as their structures and operational and reconnaissance activities is extremely difficult in practice because that activity is protected by the state under penalty of applicable laws. The presented structural changes that took place between 1983 and 1996 show the evolution of both civilian and military intelligence and counterintelligence. In the years 1983–1990, civil servants, i.e. Department I (intelligence) and Department II (counterintelligence) were in the structure of the Ministry of Internal Affairs. However, the military structures, such as the Board of the II General Staff of the Polish Armed Forces (intelligence) and the Internal Military Service (counterintelligence) were in the structure of the Ministry of National Defence.

The system transition initiated by the so-called *Round Table* in 1989 also affected the reorganization of the special services. Following these actions, after the dissolution of these services, the Office for State Protection and the Military Information Services were established. These services carried out their tasks in a complex internal and external situation, which had a significant impact on the tasks, on the power concerning the ongoing operational and reconnaissance activities as well as on the organizational structures.

Andrzej Żebrowski

dr hab., profesor Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, pracownik Katedry Systemów Politycznych Instytutu Politologii. W badaniach naukowych zajmuje się głównie bezpieczeństwem wewnętrznym i zewnętrznym państwa, służbami specjalnymi, walką informacyjną.